

A zárhangok lejegyzése a 16–17. századi finn zsolttárfordításokban

BAKSA Máté

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
nihilpotestesse@gmail.com

1. Bevezetés

Az első finn nyelvű szövegek a 16. századból maradtak ránk, azonban egységes helyesírás ekkor még nem létezett, az egyes fordítók különféle megoldásokat használtak. Nem csupán egymástól tértek el a fordítók helyesírási módszerei, de egyazon munkán belül is váltogathatták azokat. A következetlenségek miatt nem jellemezhető egységesen a kor helyesírása, pontosabb képet akkor kaphatunk, ha az egyes szövegeket önálló egységekként kezeljük, s ezekben keresünk tendenciákat, eltéréseket, hasonlóságokat. Az így láthatóvá váló összefüggések segítségével megismerhető a kor helyesírási gyakorlata és az alkalmazott módszerek. Kutatásom alapja a 16–17. századi finn szövegek közül négy fordítás, ezekben vizsgálom a zárhangok lejegyzésének módozatait, helyesírásuk változását, fejlődését.

2. A korpusz és a vizsgálati módszer

A 16. századtól kezdve a reformációnak köszönhetően egyre több finn nyelvű szöveg jött létre. A finn nyelvű vallási szövegek fordítások voltak, így összevetésüket megkönnyíti, hogy azonos forrásokból készítették őket. Néha egyes fordításokat (részben vagy egészben) felhasználtak későbbi átültetések során. Ekkor arra is mód nyílik, hogy a később keletkezett szövegek változtatásait megvizsgáljuk.

A korpusz kiválasztását két fontos kritérium határozta meg: egyrészt, hogy a művek a vizsgált időintervallumot a lehető legteljesebben fedjék le, másrészt, hogy a pontosabb összevethetőség érdekében a vizsgált szövegek a Biblia ugyanazon részleteinek fordításai legyenek. Ennek érdekében négy szerző, négy mű zsolttárfordításait választottam ki.

Az első finn nyelvű munkák Mikael Agricola nevéhez köthetőek. A Biblia számos részét lefordította, 1548-ban közreadta az Újszövetség teljes fordítását, majd később az Ószövetség fordítását is elkezdte, de korai halála miatt a munka félbeszakadt. Az Agricolát követő finn fordítók főként az Ószövetség egyes részeivel foglalkoztak.

Jaakko Finno (1540 k.–1588), aki Jacobus Petri Finno és Jaakko Suomalainen néven is ismeretes, Wittenbergben és Rostockban tanult, majd 1568-tól a Turkui Katedrálisiskola rektora volt. Az első zsoltároskönyv szerzője, ez valószínűleg 1583-ban készült el.¹ A könyvben helyet kapó 101 zsoltárt latinból, németből és svédből fordította, emellett hét saját alkotását is közreadta. Finno készített egy katekizmust és egy imádságoskönyvet is.

Hemminki Maskulainen (1550 k.–1619, más nevein: Maskun Hemminki, Hemmingius Henrici) Turkuban tanult, Jaakko Finno is a tanára volt. 1586-tól a Turku közelében fekvő Masku lelkésze volt. A nevéhez fűződik Finno zsoltároskönyvének új, bővített kiadása (1605), *Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsikirja* [Finn nyelvű kis zsoltárkönyv] címmel. Ebben Finno 101 zsoltára mellett 141 új is szerepel, ezek javarészt svédből, németből, dánból és latinból fordította, 26-ot ő maga írt.

1642-ben jelent meg a teljes finn nyelvű Biblia (*Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi* [Az egész szent Biblia finnül]), amelyet az Eskil Petraeus vezetett bibliafordító bizottság készített. Ebben a fordításban nagyban támaszkodtak Agricola munkáira.

Az említett szerzők műveinek időbeli eloszlása lehetővé teszi, hogy a vizsgált korszak helyesírási tendenciáit szemléltethessük. A négy munkában a zsoltárok fordításai jelentik a közös pontot, ezek teszik ki a legnagyobb mennyiségű közös szöveget. Ezért a 16–17. század helyesírásának vizsgálatához Mikael Agricola 1551-es *Dauidin Psaltarit* [Dávid zsoltárai] c. munkáját, Jaakko Finno fentebb említett 1583-as és Hemminki Maskulainen 1605-ös műveit, valamint az 1642-es Biblia zsoltárfordításait használom. Agricola munkásságában és a Bibliában megtalálható az összes, másfélszáz zsoltár fordítása, azonban Finno és Maskulainen csak a zsoltárok egy részét fordította le. Mindegyiküknél megtalálható az 1., 2., 15., 20., 23., 46., 51., 67., 82., 103., 110., 120., 124., 127., 128., 130. és a 147. zsoltár. A helyesírás vizsgálatához használt korpuszomat tehát ezek a szövegek adják. Ezek a kaino.kotus.fi oldalon érhetők el, a pontos hivatkozások az irodalomjegyzékben megtalálhatók. A korpuszt alkotó négy munkát a következőképpen jelöl-

¹ Eredeti címe ismeretlen, a teljes szöveg 1988-ban jelent meg Pentti Lempiäinen szerkesztésében *Finnon wirsikirja* [Finno zsoltárkönyve] címmel

löm: **A** – Agricola, **F** – Finno, **M** – Maskulainen, **B** – 1642-es Biblia. (A kor fordítási irodalmáról: Egey 2019: 38–42; Heininen 1999: 17–18; Häkkinen 1994: 79–87; 2016: 60–63, 69–72, 144–146; Lehikoinen – Kiuru 2009: 12–26; Perälä 2007: 130–138; Rapola 1965: 23–36, 1969: 41–43, Viinamäki 2005.)

3. A zöngétlen zárhangok lejegyzése

A finn hangrendszerben eredetileg csak zöngétlen zárhangok voltak, zöngéseket csupán idegen szavakban, illetve a mostanában meghonosodó jövevényelemekben találunk.² Régebben a zöngés zárhangokat hanghelyettesítéssel vette át a finn, pl. *pankki* 'bank' (< sv. *bank*), *tilli* 'kapor' (< ósv. *dil*), *katu* 'utca' (< ósv. *gata*) (SSA 1: 329, 2: 308, 3: 295).

A zárhangokat a következő pozíciók szerint mutatom be: szó eleji, szó belseji rövid, szó belseji geminált, szó végi rövid, szó végi geminált, valamint zöngétlen zárhang és likvida, ill. zöngétlen zárhang és nazális kapcsolata.

3.1. Szó eleji helyzet

3.1.1. A szó eleji [p] hangot mindegyik szerző egységesen **p** betűvel jelölte, pl.

mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>pakanat</i> 'pogány'	<i>pacanat</i> [PL]	<i>pacanat</i> [PL]	<i>pacanad</i> [PL]	<i>pacanat</i> [PL]
<i>pojan</i> 'fiú'	<i>poican</i> [GEN]	<i>poican</i> [GEN]	<i>poican</i> [GEN]	<i>poican</i> [GEN]
<i>psalmi</i> 'zsoltár'	<i>psalmi</i>	<i>psalmi</i>	<i>psalm</i>	<i>psalmi</i>
<i>puu</i> 'fa'	<i>puu</i>	<i>puu</i>	<i>puu</i>	<i>puu</i>
<i>pysyy</i> 'marad'	<i>pysypi</i> [VX3SG]	<i>pysy</i>	<i>pysyy</i>	<i>pysy</i>
<i>päivät</i> 'nap'	<i>peiuet</i> [PL]	<i>päiuät</i> [PL]	<i>päivät</i> [PL]	<i>päiwät</i> [PL]

3.1.2. A [t] hangot szókezdő helyzetben általánosan **t** betű jelölte mind a négy fordításban, pl.

mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>tahto</i> 'akarat'	<i>tahdon</i> [GEN]	<i>tacton</i> [GEN]	<i>tahton</i> [GEN]	<i>tahtons</i> [PX3SG]
<i>taivas</i> 'ég'	<i>taiuuas</i>	<i>taiuas</i>	<i>taevas</i>	<i>taiwas</i>
<i>tekee</i> 'tesz, csinál'	<i>teke</i>	<i>teke</i>	<i>teke</i>	<i>teke</i>
<i>totuus</i> 'igazság'	<i>totudhen</i> [GEN]	<i>totudhes</i> [INESS]	<i>totudhes</i> [INESS]	<i>totuden</i> [GEN]
<i>tuuli</i> 'szél'	<i>twli</i>	<i>tuules</i> [INESS]	<i>tuules</i> [INESS]	<i>tuuli</i>

² Például *banaani*, *bensiini*, *betoni*, *biljardi*, *bingo*, *blogi*, *bufetti*; *demokratia*, *dialogi*, *diplomi*, *dokumentti*; *gangsteri*, *geeni*, *golf*, *grilli* stb.

3.1.3. A szó eleji [k] hang jelölésére a korabeli szerzők kétféle megoldást alkalmaztak: *k* és *c* betűt használtak, pl.

mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>keskelle</i> 'középre'	<i>keskellen</i>	<i>keskel</i>	<i>keskel</i>	<i>keskelle</i>
<i>kiitos</i> 'köszönet'	<i>kijtoxes</i> [PX2SG]	<i>kijtos</i>	<i>kiitos</i>	<i>kijtoxes</i> [PX2SG]
<i>kuningas</i> 'király'	<i>kuningat</i> [PL]	–	–	–
<i>kyllä</i> 'igen'	<i>kylle</i>	<i>kyll</i>	<i>kyll</i>	<i>kyllä</i>
<i>käsky</i> 'parancs'	<i>keskyns</i> [PX3SG]	<i>käskyns</i> [PX3SG]	<i>käskyns</i> [PX3SG]	<i>käskyns</i> [PX3SG]
mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>kaikki</i> 'minden(ki)'	<i>caiki</i>	<i>caicki</i>	<i>caicki</i>	<i>caicki</i>
<i>katsoo</i> 'néz'	<i>catzo</i>	<i>cadzocon</i>	<i>cadzocon</i>	<i>cadzo</i>
<i>kaupunki</i> 'város'	<i>caupungia</i> [PART]	<i>caupungis</i> [PX2SG]	<i>caupungis</i> [PX2SG]	<i>caupungi</i>
<i>koska</i> 'mert'	<i>coska</i>	<i>cosk</i>	<i>cosc</i>	<i>cosca</i>
<i>kuin</i> 'mint'	–	–	<i>cuin</i>	<i>cuin</i>
<i>kuka</i> 'ki',	<i>cuca</i>	<i>cuka</i>	<i>cuca</i>	<i>cuca</i>
<i>kuningas</i> 'király'	–	<i>cuningat</i> [PL]	<i>cuningad</i> [PL]	<i>cuningat</i> [PL]

A *k* és *c* használata egyenlő mértékben fordul elő, azonban vannak olyan jelölések is, amelyekre csak néhány példa akad. Ilyen a *ch* jelölés a *Christus* (*Kristus*) szóban. Ez Finnónál és Maskulainennél fordul elő nyolc, illetve hét alkalommal. A *kuoro* 'kórus' lejegyzése Agricolánál *choris*, a teljes Bibliában *chuoris* (egyaránt 5-5 ízben). Egyedi eset a [k-] *q*-val való jelölése, ez csak a *kuin* 'mint' szóban (A: *quin*, F: *quin*, M: *qvin*) és a *ku-* tő más származékaiban volt használatos: *quina* (*kuinka* 'hogyan'), *quitengin* (*kuitenkin* 'mégis'). Csak Agricolánál található meg a *ki* betűkapcsolat, de csak egy szóban, két példával: *kieuhe* (*köyhä*) 'szegény', *kieuhelle* (*köyhälle*-Allat.) (vö. Häkkinen 2016: 83; Lehikoinen – Kiuru 2009: 65).

3.2. Szó belseji rövid zárhangok

3.2.1. A szó belseji [p] hang jelölésére következetesen mindegyik fordításban *p* betűt használtak, pl.

mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>apu</i> 'segítség'	<i>apu</i>	<i>apu</i>	<i>apun</i> [GEN]	<i>apua</i> [PART]
<i>kaupunki</i> 'város'	<i>caupungi</i>	<i>caupungis</i> [PX2SG]	<i>caupungis</i> [PX2SG]	<i>caupungi</i>
<i>lapsi</i> 'gyermek'	<i>lapset</i> [PL]	<i>lapses</i> [ELAT]	<i>lapses</i> [ELAT]	<i>lapset</i> [PL]
<i>seisoo</i> 'áll'	–	<i>seisopi</i> [VX3SG]	<i>seisopi</i> [VX3SG]	–

3.2.2. A szó belseji [t] hang jelölésére általános volt a *t* betű használata:

mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>autuas</i> 'boldog, áldott'	<i>autuas</i>	<i>avtuas</i>	<i>autuas</i>	<i>autuas</i>
<i>kiitos</i> 'köszönet'	<i>kijtoxes</i> [PX2SG]	<i>kijtos</i>	<i>kiitos</i>	<i>kijtos</i>
<i>menesty</i> 'boldogul'	<i>menestypi</i> [VX3SG]	<i>menesty</i>	<i>mänesty</i>	<i>menesty</i>
<i>totuus</i> 'igazság'	<i>totudhen</i> [GEN]	<i>totudhes</i> [PX2SG]	<i>totudhes</i> [PX2SG]	<i>totuden</i> [GEN]

Agricolánál és a teljes Bibliában két azonos példa van a [-t-] *th* betűkapcsolattal való jelölésére, ezek idegen nevekben fordulnak elő: A, B: *Nathan* 'Natan'; A: *Bathsaba*, B: *Bathseba* 'Batseba'. Csak Finnónál és Maskulainennél fordul elő az a ritka eset, hogy a [-t-] jelölésére *d*-t használnak [k] hang előtt: F: *kadkeis* (mai alak: *katkeisi*) 'törik-COND3SG'; M: *muudkin* (*muutkin*) 'más is', *peljädköön* (*pelätköön*) 'fél-IMP3SG'.

3.2.3. A szó belseji [k] hang jelölésére öt különböző jelölés létezett. A két legelterjedtebb a *k* és a *c* betű használata, pl.

mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>eikä</i> 'sem'	<i>eike</i>	–	–	<i>eikä</i>
<i>jotakin</i> 'valamely'	–	<i>iotakin</i>	<i>jotakin</i>	–
<i>koko</i> 'egész'	–	<i>coko</i>	–	–
<i>koska</i> 'mert'	<i>coska</i>	<i>coska</i>	–	–
<i>laki</i> 'törvény'	–	<i>laki</i>	<i>laki</i>	<i>lakia</i> [PART]
<i>oikein</i> 'igazán'	<i>oikein</i>	–	–	<i>oikein</i>
<i>tekee</i> 'tesz, csinál'	<i>tekepi</i> [VX3SG]	<i>tekepi</i> [VX3SG]	<i>teke</i>	<i>teke</i>
<i>väkevä</i> 'erős'	<i>väkeuen</i> [GEN]	–	<i>väkevät</i> [PL]	–

mai irodalmi alak	A	F	M	B
<i>joka</i> 'aki, ami'	<i>ioca</i>	<i>joca</i>	<i>joca</i>	<i>joca</i>
<i>pakana</i> 'pogány'	<i>pacanaiten</i> [PLGEN]	<i>pacanat</i> [PL]	<i>pacanad</i> [PL]	<i>pacanat</i> [PL]
<i>kuka</i> 'ki'	<i>cuca</i>	<i>cuca</i>	<i>cuca</i>	<i>cuca</i>
<i>rakas</i> 'kedves'	–	<i>racas</i>	<i>racas</i>	–
<i>koko</i> 'egész'	–	<i>coco</i>	<i>coco</i>	<i>coco</i>
<i>olkoon</i> 'legyen'	<i>olcon</i>	<i>olcon</i>	<i>olcon</i>	<i>olcon</i>
<i>rakastaa</i> 'szeret'	–	<i>racasta</i>	<i>racasta</i>	<i>racasta</i>

Mind a négy fordításban előfordul a *ch* jelölés, de csak egy személynévben: *Melchisedechin* 'Melkizedek [Gen.]'. Agricolánál és Finnónál két esetben a *ck* jelöli a [-k-] hangot: A: *serckemen* (*särkemään*) 'fáj-III. INF-ILLAT.'; F: *caickel* (*kaikella*) 'minden-ADESS'. Ezen kívül Agricolánál a *ninquin* (*niinquin*) 'mint ahogy' összetételben *q* jelölés is megtalálható.

3.3. Szó végi rövid zárhangok

3.3.1. A mai finn irodalmi nyelvben a szó végén nem állhat [p], régebben azonban előfordult ilyen. Erre csak Finnónál és Maskulainennél található példa. A *-p* itt valójában a *-pä* nyomatékosító partikula, ill. a *-pi* archaikus egyes szám harmadik személyű személyrag magánhangzó nélküli változata:³

	A	F	M	B
<i>ei-pä</i> 'nem'	–	<i>eip</i>	<i>eip</i>	–
<i>sinä-pä</i> 'te'	–	–	<i>sinäp</i>	–
<i>mene-pi</i> 'megy'	–	–	<i>menep</i>	–
<i>pysy-pi</i> 'marad'	–	<i>pysyp</i>	<i>pysyp</i>	–

3.3.2. A szóvégi [t] a mai finnben tőszavak végén (pl. *olut* 'sör', *lyhyt* 'rövid') és toldalékok zárásaként egyaránt előfordul (*-t* többesjel, *-nut/-nyt* participiumperfectum-képző, *-t* Sg2 és *-vAt* Pl3 igerag). A régi források – a Maskulainennél tapasztalható ingadozást leszámítva – egységesen a *t* írásjelet használták:

	mai irodalmi alak	A	F	M	B
	<i>nyt</i> 'most'	<i>nyt</i>	<i>nyt</i>	<i>nyt</i>	<i>nyt</i>
Vx2Sg	<i>olet</i> 'vagy'	<i>olet</i>	<i>olet</i>	–	<i>olet</i>
Vx3Pl	<i>istuvat</i> 'ülnek'	<i>istuuat</i>	–	–	<i>istuwat</i>
	<i>kärsivät</i> 'szenvednek'	<i>kersiuet</i>	–	–	<i>kärsiwät</i>
	<i>puhuvat</i> 'beszélnek'	<i>puhuuat</i>	<i>puhuuat</i>	–	–
	<i>pyytävät</i> 'kérnek'	–	<i>pyytäuät</i>	–	–
Plur.	<i>jumalattomat</i> 'istentelenek'	<i>jumalat- tomat</i>	<i>jumalat- tomat</i>	<i>jumalat- tomat</i>	<i>jumalat- tomat</i>
	<i>yöt</i> 'éjszakák'	<i>ööt</i>	<i>yöt</i>	<i>ööt</i>	<i>yöt</i>
Elat. ⁴	<i>hyvyydestä</i> 'jóságból'	<i>hywydhest</i>	–	–	–
	<i>meistä</i> 'rólunk'	–	<i>meist</i>	<i>meist</i>	–
	<i>taivaasta</i> 'égboltról'	–	<i>taiuast</i>	<i>taevast</i>	–
	<i>suuresta</i> 'nagyról'	–	<i>suurest</i>	<i>suurest</i>	–
Part.Perf	<i>tehnyt</i> < 'tesz'	<i>tehnyt</i>	–	<i>tehnyt</i>	<i>tehnyt</i>
	<i>ollut</i> < 'van'	–	<i>ollut</i>	<i>ollut</i>	–

³ Turku környéki és délkeleti nyelvjárási vonás a *loppuheitto*, azaz a szóvégi magánhangzók lekopása. Ez az egyik legszembetűnőbb jelenség a kor finn nyelvnek fonetikai szerkezetében. Leggyakrabban a birtokos személyragban fordult elő, pl. *henen omans* (mai irodalmi: *hänen omansa*) 'ő-GEN saját-Px3SG'. Nominativusban leggyakrabban az [i] hang kopott le (Häkkinen 2016: 87–88; Ikola 1984: 119–121).

⁴ A ragvégi magánhangzó itt is kiesett.

Maskulainen *d* betűt is használt, pl. *jumalattomad* 'istentelenek' (*jumalattomat*), *pacanad* (*pakanat*) 'pogányok', *puhuvad* (*puhuvat*) 'beszélnek', *ovad* (*ovat*) 'vannak'. Egy név esetében mind a négy fordítás megőrizte az eredeti *th* betűkapcsolatot: *Zebaoth* 'Zebaoth'.

3.3.3. A mai finn irodalmi nyelvben a szó végén nem állhat [k], a régi forrásokban azonban Finnónál és Maskulainennél vannak erre példák. Ezek egy-egy szóban figyelhetők meg csak, jelölésük: *k*, *c* és *ck*.

	A	F	M	B
<i>eikä</i> 'sem'	–	–	<i>eik</i>	–
<i>koska</i> 'mert'	–	<i>cosk</i>	–	–
<i>jotka</i> 'akik, amik'	–	<i>jotc</i>	<i>jotc</i>	–
<i>koska</i> 'mert'	–	–	<i>cosc</i>	–
<i>eikä</i> 'sem'	–	<i>eick</i>	–	–
<i>poika</i> 'fiú'	–	<i>poick</i>	<i>poick</i>	–

3.4. Geminált zöngétlen zárhangok a szó belsejében. Szó belseji helyzetben mind a három hang megtalálható.

3.4.1. A szó belseji [pp], bár kevés példa van rá, mindig következetesen *-pp-*vel volt jelölve:

	A	F	M	B
<i>pappi</i> 'pap'	<i>pappi</i>	–	–	<i>pappi</i>
<i>riippuu</i> 'függ'	–	<i>rippu</i>	<i>rippu</i>	–
<i>oppi</i> 'tudás'	–	<i>oppins</i> [Px3SG]	<i>oppins</i> [Px3SG]	–
<i>loppu</i> 'vég, vége'	–	<i>loppu</i>	–	–

3.4.2. A szó belseji [tt] jelölése következetesen *-tt-*:

	A	F	M	B
<i>ajattelee</i> 'gondol'	<i>aiatteleuat</i> [Vx3PL]	–	–	<i>ajattele</i>
<i>auttaa</i> 'segít'	<i>autta</i>	<i>autta</i>	<i>autta</i>	<i>autta</i>
<i>että</i> 'hogy'	<i>ette</i>	<i>että</i>	<i>että</i>	<i>että</i>
<i>jumalattomat</i> 'istentelenek'	<i>jumalattomat</i>	<i>jumalattomat</i>	<i>jumalattomat</i>	<i>jumalattomat</i>
<i>mutta</i> 'de'	<i>mutta</i>	–	–	<i>mutta</i>
<i>ottaa</i> 'fog, vesz'	–	<i>otta</i>	<i>otta</i>	–
<i>sytty</i> 'fellángol'	–	<i>sytty</i>	<i>sytty</i>	<i>sytty</i>
<i>viettä</i> 'ünnepel'	–	–	<i>viettä</i>	–

3.4.3. A szó belseji [kk] hangot háromféleképpen jelölték. A legáltalánosabb a *ck* használata:

	A	F	M	B
<i>hukkuu</i> 'vész, elvész'	<i>huckupi</i> [Vx3SG]	<i>hucku</i>	–	<i>hucku</i>
<i>kaikki</i> 'minden(ki)'	–	<i>caicki</i>	<i>caickein</i> [SUPERLAT]	<i>caicki</i>
<i>kukkainen</i> 'virágos'	<i>cuckainensa</i> [Px3SG]	–	<i>cuckainen</i>	<i>cuckainen</i>
<i>paikka</i> 'hely, tér'	–	–	<i>paicka</i>	–
<i>vaikka</i> 'bár, akár'	<i>waicka</i>	–	–	<i>waicka</i>
<i>verkko</i> 'háló(zat)'	–	<i>werckonsa</i> [Px3SG]	<i>verckonsa</i> [Px3SG]	–

Néhány esetben *c* betűvel is jelölték, de ez a jelölésmód a teljes Bibliában már nem található meg:

	A	F	M	B
<i>pilkaaja</i> 'gúnyolódó'	<i>pilcaiat</i> [PL]	<i>pilcaitten</i> [PLGEN]	<i>pilcaiden</i> [PLGEN]	–
<i>paikka</i> 'hely, tér'	–	<i>paica</i>	–	–
<i>hukkuu</i> 'vész, elvész'	–	–	<i>hucu</i>	–

Agricola két szóban használt *k* betűt: *caikein* (*kaikkein*), *caiki* (*kaikki*).

3.5. Geminált zöngétlen zárhangok a szó végén. A mai finnben hosszú zárhangok nem állhatnak a szó végén, de a Finno és Maskulainen szövegeiben – a lekopás eredményeként – rendkívül ritkán előfordult.

3.5.1. A szó végi [kk] jelölésére a szórványos példaanyagban mindig a *ck* betűkapcsolatot használták:

	A	F	M	B
<i>vaikka</i> 'bár, akár'	–	<i>waick</i>	<i>vaick</i>	–
<i>kaikki</i> 'minden(ki)'	–	<i>caick</i>	<i>caick</i>	–

3.5.2. A szó végi [tt] jelölésére a *tt* szolgált, ezekben az esetekben szintén lekopott a tövéghangzó.

	A	F	M	B
<i>että</i> 'hogy'	–	<i>ett</i>	<i>ett</i>	–
<i>kautta</i> 'át, keresztül'	–	<i>cautt</i>	<i>cautt</i>	–
<i>mutta</i> 'de'	–	<i>mutt</i>	<i>mutt</i>	–

<i>sitten</i> 'asztán'	–	<i>sitt</i>	<i>sitt</i>	–
<i>kuolette</i> 'meghaltok'	–	–	<i>cuolett</i>	–
<i>tulette</i> 'jöttek'	–	–	<i>tulett</i>	–

Finno e két utóbbi szóban rövid *t*-t is írt: *cuolet*, *tulet* (Vx2PL).

3.6. Likvida + zöngétlen zárhang kapcsolat

3.6.1. Az [lt] hangkapcsolatot a négy forrás *lt* és *ld* betűkapcsolattal jelöli. Agricolánál a kétféle jelölésmód azonos mennyiségben fordul elő, a Bibliában valamivel több, Finnónál pedig másfélszeres az *ld* képviselése. Maskulainenél a számos *ld* mellett az *lt* csak egyszer fordul elő.⁵ Összességében elmondható, hogy a vizsgált anyag 70%-ában az *ld* jelölés dominál.

	A	F	M	B
<i>minulta</i> 'tőlem'	<i>minulta</i>	–	–	–
<i>senkaltaiset</i> 'effélék'	<i>sencaltaiset</i>	–	–	<i>senkaltaiset</i>
<i>uskaltaa</i> 'mer'	<i>vskaltauat</i> [Vx3PL]	–	–	–
<i>jumala</i> 'isten'	–	<i>jumalten</i> [PLGEN]	<i>jumalten</i> [PLGEN]	–
<i>muilta</i> 'másoktól'	–	<i>muilt</i>	–	–
<i>kultainen</i> 'aranyos'	–	–	–	<i>cuultaisiin</i> [PLILLAT]

	A	F	M	B
<i>minulta</i> 'tőlem'	<i>minulda</i>	<i>muld</i>	<i>muld</i>	<i>minulda</i>
<i>s(in)ulta</i> 'tőled'	–	<i>suld</i>	<i>suld</i>	–
<i>häneltä</i> 'tőle'	–	<i>häneld</i>	<i>häneld</i>	–
<i>meiltä</i> 'tőlünk'	–	<i>meild</i>	<i>meild</i>	–
<i>sieltä</i> 'innen, onnan'	–	<i>sieldä</i>	<i>sieldä</i>	–
<i>joilta</i> 'akitől, amitől'	–	<i>joild</i>	<i>jold</i>	–
<i>senkaltaiset</i> 'effélék'	–	<i>sencaldaisitt</i>	<i>sencaldaisit</i>	–
<i>uskaltaa</i> 'mer'	<i>wskaldauat</i> [Vx3PL]	–	–	<i>uscaldawat</i> [Vx3PL]
<i>valtakunta</i> 'ország, birodalom'	<i>waldakunnat</i> [PL]	<i>waldacunda</i>	<i>valdacunda</i>	<i>waldakunnat</i> [PL]

⁵ A statisztikai adatok: *lt* – *ld*: A: 16 – 15, F: 7 – 19, M: 1 – 28, B: 11 – 18.

3.6.2. Az [rt] hangkapcsolat jelölésére háromféle jelölést használtak. Az *rt* jelölés a leggyakoribb, ez mind a négy fordításban megtalálható:

	A	F	M	B
<i>portti</i> 'kapu, átjáró'	<i>portissa</i> [INESS]	–	–	<i>portisa</i> [INESS]
<i>suuri</i> 'nagy'	<i>swrten</i> [PLGEN]	<i>suurta</i> [PART]	<i>suurta</i> [PART]	<i>suurden</i> [PLGEN]
<i>musertaa</i> 'megsemmisít, szétzúz'	<i>musertaman</i> [II.INF-ILLAT]	–	<i>muserta</i>	<i>muserta</i>
<i>ymmärtää</i> 'ért'	<i>ymmerteke</i> [IMP2PL]	<i>ymmärtäkät</i> [IMP2PL]	<i>ymmärtäkätt</i> [IMP2PL]	<i>ymmärtäkä</i> [IMP2PL]

Ezen kívül két ritka jelölés létezett: Finnónál a *musertaa* szó *rd* jelöléssel, *muserda* alakban is szerepelt, míg Maskulinennél *rdh* jelöléssel, *muserdha* formában.

3.7. Nazális + zöngétlen zárhang kapcsolat. A vizsgált fordításokban (és az írásbeliség első évszázadának más forrásaiban is) a zöngés nazális mellett álló zöngétlen zárhangok általában zöngésként vannak jelölve. A svéd helyesírási rendszerben a zöngétlen zárhangok geminátákat jelöltek, emiatt a fordítók a zöngés zárhangok használatával jelezték, hogy itt nem geminált mássalhangzókról van szó. Agricolánál például a *ramba* (mai alak *rampa* 'béna, sánta') *-mb-* jelölése jelezte az olvasó számára, hogy az nem **ramppa*-ként olvasandó (Häkkinen 2016: 82–83).

3.7.1. Az [mp] hangkapcsolat jelölése *mb* volt:

	A	F	M	B
<i>on-pi</i> 'van'	<i>ombi</i>	<i>ombi</i>	<i>ombi</i>	–
<i>ympärille</i> 'köré'	<i>yंबरille</i>	<i>ymbärillä</i>	<i>ymbärille</i>	<i>ymbärillä</i>
<i>huonompi</i> 'rossz'	–	<i>huonombi</i>	<i>huonombi</i>	–

Agricola egy szóban *p*-vel jelöli a nazális utáni [p] fonémát: *senpäle* 'hozzá [tkp. arra rá]'.⁶

3.7.2. Az [nt] hangkapcsolat jelölése *nd* volt:

	A	F	M	B
<i>antaa</i> 'ad'	<i>andapi</i>	<i>anda</i>	<i>anda</i>	<i>anda</i>
<i>syntynt</i> 'született'	<i>syndynyt</i>	–	–	<i>syndynyt</i>

⁶ Itt tulajdonképpen két lexémát írt egybe Agricola: *sen päälle*, ez magyarázhatja az *-np-* jelölést.

<i>valtakunta</i> 'ország, birodalom'	<i>waldakundans</i> [Px3Sg]	<i>waldacunda</i>	<i>valdacundans</i> [Px3Sg]	<i>waldacundans</i> [Px3Sg]
<i>rakentaa</i> 'épít'	<i>rakendauat</i> [Vx3PL]	–	–	<i>rakendawat</i> [Vx3PL]
<i>parantaa</i> 'gyógyít'	<i>paranda</i>	<i>parandacat</i> [IMP2PL]	<i>paranda</i>	<i>paranda</i>
<i>hüntä</i> 'öt'	<i>hende</i>	<i>händä</i>	<i>händ</i>	<i>händä</i>
<i>anteeksi</i> 'bocsánat'	–	<i>andex</i>	<i>andex</i>	<i>andexi</i>

3.7.3. Az [nk] hangkapcsolat jelölése **ng** volt:

	A	F	M	B
<i>jonka</i> 'akinek'	<i>ionga</i>	<i>jong</i>	<i>jong</i>	<i>jonga</i>
<i>kaupunki</i> 'város'	<i>caupungi</i>	<i>caupung</i>	<i>caupung</i>	–
<i>kuitenkin</i> 'mégis'	<i>quitengi</i>	<i>quitengin</i>	<i>cuitengan</i> ⁷	<i>cuitengin</i>
<i>henki</i> 'lélek'	<i>hengi</i>	<i>hengi</i>	<i>hengi</i>	<i>hengi</i>
<i>kuinka</i> 'hogyan'	<i>quinga</i>	<i>quing</i>	<i>cuing</i>	<i>cuinga</i>
<i>sankari</i> 'hős'	–	<i>sangar</i>	<i>sangar</i>	<i>sangarit</i> [PL]

3.8. A [ks] hangkapcsolat jelölésére mind a négy fordítás következetesen latin hatásra az **x** betűt használta:

	A	F	M	B
<i>yksi</i> 'egy'	<i>yxi</i>	<i>yx</i>	<i>yx</i>	–
<i>miksi</i> 'miért'	<i>mixi</i>	<i>mix</i>	<i>mix</i>	<i>mixi</i>
<i>rucouksesta</i> 'imából'	<i>rucouxes</i>	<i>rucouxes</i>	<i>rucouxes</i>	<i>rucouxes</i>
<i>anteeksi</i> 'bocsánat'	<i>andexi</i>	<i>andex</i>	<i>andex</i>	<i>andexi</i>
<i>hyväksi</i> 'javára'	–	<i>hyuäx</i>	<i>hyuäx</i>	–
<i>kuninkaaksi</i> 'királlyá'	–	<i>cuningax</i>	<i>cuningax</i>	–
<i>maksaa</i> 'kerül vmibe'	–	–	<i>maxa</i>	–
<i>jumalaksi</i> 'istenné'	–	–	–	<i>jumalaxi</i>

4. A zöngés zárhangok

A 16–17. századi finn hangrendszerben nem voltak zöngés zárhangok. Az idegen személy- és helynevek zöngés zárhangjainak ejtéséről nincsenek információink. A **b**, **d** és **g** betűket felhasználták a nazális/likvida mellett álló zöngétlen zárhangok jelölésére (ld. a 3.7. pontot), valamint a fokváltakozás során létrejött [ð] és [ɣ] hangok lejegyzésére is.

⁷ *kuitenkaan* 'mégsem'

A vizsgált korpuszban a következő idegen nevekben fordult elő a **b** és **d**:

	A	F	M	B
<i>Batseba</i>	<i>Bathsaban</i>	–	–	<i>BathSeban</i>
<i>Sebaot</i>	<i>Zebaoth</i>	<i>Zebaot</i>	<i>Zebaoth</i>	<i>Zebaoth</i>
<i>Jaakob</i>	<i>Jacobille</i>	<i>Jacobin</i>	<i>Jacobin</i>	<i>Jacobin</i>
<i>Daavid</i>	<i>Dauidin</i>	<i>Dauidin</i>	<i>Davidin</i>	–

A svéd *domare* 'bíró' és *dom* 'ítélet, büntetés' a finn hangrendszerhez igazodva a mai finnben *tuomari*, *tuomio* formájú. Ennek 16–17. századi lejegyzése még a svédés alakot tükrözi: A: *domios*, *domarit*, *Domitzet*, *Domita*; F: *duomion*, *duomarit*; M: *duomjon*, *duomarid*; B: *duomiota*, *duomarit*, *duomitzetta*.

5. Következtetések

5.1. Az egyes hangok jelölése

A vizsgált hat zárhang lejegyzésének módja hangonként eltérő. A zöngétlen zárhangok közül a leghomogénebb a **[p]** jelölése: minden pozícióban (*p-*, *-p-*, *-pp-*, *-p*) egységesen *p*, a nazális + zárhang hangkapcsolatban *-mb-*.

A **[t]** hangot a korabeli források alapvetően *t* betűvel jelölték (*t-*, *-t-*, *-tt-*, *-t*, *-tt*). A szóközépi rövid *-t-* jelölésre szórványosan előfordult a *-th-*, a szóvégi *-t* helyén a *-d*. A nazális + zárhang hangkapcsolat jelölése: *-nd-*, likvidákkal: *-lt- ~ -ld-*, *-rt- ~ -rd-*.

A legnagyobb tarkaságot a **[k]** hang jelölése mutatja. A szó eleji, szóközépi és szó végi pozícióban jelölésére leggyakrabban a *k* és a *c* használatos. Ritkábban fordul elő a *-k-*, *-ck*, szórványosan a *q-*, *-q-* és *ki-* is. A szó belseji hosszú **[kk]** jelölésére a *-k-* és sporadikusan a *-c-* és *-k-*, a szó végére a *-ck* szolgált. A nazális + zárhang hangkapcsolat jelölése: *-ng-*.

A zöngés zárhangok jelölése egységes volt. Pozíciójuktól függetlenül a **[b]** hangot *b* betű, a **[d]** hangot *d* betű, a **[g]** hangot *g* betű jelölte, de ezek javarészt idegen nevekben fordultak elő.

Összefoglalva (félkövérrel a gyakrabban előforduló jelölések):

	C-	-C-	-CC-	-C	-CC
<i>p</i>	<i>p-</i>	<i>-p-</i>	<i>-pp-</i>	<i>-p</i>	
<i>t</i>	<i>t-</i>	<i>-t-</i> , <i>-th-</i> , <i>-d-</i>	<i>-tt-</i>	<i>-t</i> , <i>-d</i>	<i>-tt</i>
<i>k</i>	<i>k-</i> , <i>c-</i> <i>ch-</i> , <i>q-</i> , <i>ki-</i>	<i>-k-</i> , <i>-c-</i> , <i>-ch-</i> , <i>-ck-</i> , <i>-q-</i>	<i>-ck-</i> , <i>-c-</i> , <i>-k-</i>	<i>-k</i> , <i>-c</i> , <i>-ck</i>	<i>-ck</i>

C-	-C-	-CC-	-C	-CC
-lt-		-lt-, -ld-		
-rt-		-rt-, -rd-		
-mp-		-mb-		
-nt-		-nd-		
-nk-		-ng-		

5.2. Párhuzamos írásformák

Mivel a korai finn helyesírás még nem rögzült, még távol volt a standardizációtól, így egy-egy munkán belül is párhuzamosan használtak több lejegyzési módot. Ez leginkább a [t] és a [k] hang jelölésére jellemző, pozíciótól függetlenül. A fordítások közül a variabilitás Maskulainen munkáiban a legnagyobb. Ennek oka egyrészt az lehet, hogy Maskulainen Jaakko Finno művét javította és bővítette (miközben új részeket is alkotott), másrészt a munkássága a 16–17. század fordulójára esik, így a nyelvi változások is szerepet játszhattak a különböző írásmódok létrejöttében. Néhány példa a párhuzamos írásmódokra:

Agricola	<i>minulta</i> 'tőlem' <i>kulta</i> 'arany'	<i>minulta</i> ~ <i>minulda</i> <i>cwltaisijn</i> ~ <i>cwlda</i>
Finno	<i>kansa</i> 'nép' <i>kuka</i> 'ki' <i>suuri</i> 'nagy' <i>poika</i> 'fiú'	<i>kansa</i> ~ <i>cansa</i> , <i>cans</i> <i>cuka</i> ~ <i>cuca</i> <i>suurta</i> ~ <i>suurda</i> <i>poica</i> ~ <i>poick</i>
Maskulainen	<i>kuin</i> 'mint' <i>poika</i> 'fiú' <i>pakanat</i> 'pogányok' <i>jumalattomat</i> 'istentelenek' <i>musertaa</i> 'megsemmisít'	<i>cuin</i> ~ <i>quin</i> <i>poica</i> ~ <i>poick</i> <i>pakanat</i> ~ <i>pacanad</i> <i>jumalattomat</i> ~ <i>jumalattomad</i> <i>muserta</i> ~ <i>muserdha</i>

5.3. A fordítások egymáshoz való viszonya

A finn ortográfia standardizációja nyomon követhető a négy vizsgált fordításban. A három zöngétlen zárhang összesen 20 helyzetben fordulhatott elő.⁸ Az egyes fordításokban előforduló pozíciók, az ezekben használt jelölések, valamint ezek arányát az alábbi táblázat szemlélteti:

⁸ C-: *p*-, *t*-, *k*-; -C-: *-p*-, *-t*-, *-k*-; -C: *-p*-, *-t*-, *-k*-; -C₁C₁-: *-pp*-, *-tt*-, *-kk*-; -C₁C₁: *-tt*-, *-kk*-; -C₁C₂-: *-lt*-, *-rt*-; *-mp*-, *-nt*-, *-nk*-, *-ks*-.

	Pozíciók	Jelölések	Jelölés/pozíció
Agricola	17	27	1,58
Finno	20	31	1,55
Maskulainen	20	30	1,50
teljes Biblia	17	19	1,12

A helyesírás egységesülésének üteme nem követi a művek időrendjét. Ennek az az oka, hogy Finno és Maskulainen szövege nagyon közel áll egymáshoz. Maskulainen nem fordította le újra Finno munkáit, hanem csak javította, kiegészítette azokat (ahogy az 5.2. pontban látható, nála a legnagyobb a variabilitás). A teljes Biblia ezzel szemben nem Finno és Maskulainen helyesírási elveit vette alapul, hanem Agricoláét. Maskulainen munkásságával szemben az 1642-es műben – főleg a korábban többféleképpen lejegyzett [k] és [t] esetében – egyértelmű standardizációs törekvéseket figyelhetünk meg.

Rövidítések

1	első személy	II. INF	második infinitivus
2	második személy	PART	partitivus
3	harmadik személy	PL	többes szám
ELAT	elativus	Px	birtokos személyjel
GEN	genitivus	SG	egyes szám
ILLAT	illativus	SUPERLAT	superlativus
IMP	imperativus	Vx	igei személyrag
INESS	inessivus		

Irodalom

- Büdi Regina 2013: A finn helyesírás fejlődése a XVI–XVII. században. *Folia Uralica Debreceniensia* 20: 37–48.
- Egey Emese 2019: A finn bibliafordítás(ok) és jelentőségük In: Pusztay János (szerk), *A Biblia finnugor nyelveken*. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest.
- Heininen, Simo 1999: Mikael Agricola raamatunsuomentajana. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Häkkinen, Kaisa 2016: Spreading the written word. Mikael Agricola and the birth of literary Finnish. *Studia Fennica Linguistica*, Helsinki.
- Ikola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. In: Paunonen, Heikki – Rintala, Paavo (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys*. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru, Silva 2009: *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopiston Suomen kielen laitos, Helsinki.

- Perälä, Anna 2007: Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus. In: Häkkinen, Kaisa (toim.), Mikael Agricola: Abckiria. Kriittinen editio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 10–41.
- Rapola, Martti 1933: Suomen kirjakielen historia I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rapola, Martti 1965: Suomen kirjakielen historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rapola, Martti 1969: Vanha Kirjasuomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (toim.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.
- Viinamäki, Anna 2005: Hemminki Maskulainen – virsirunoilija. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <http://kaino.kotus.fi/www/artikkelit/maskulainen/>

Internetes források:

- http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri3ps_rdf.xml
- http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/finno_rdf.xml
- http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/hemm1605_rdf.xml
- http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/biblia/vt3_job_rdf.xml

*

**The spelling of stops in 16–17th century
Finnish translations of psalms**

The first Finnish language texts date back to the 16th century. These are typically of religious nature, and they are mainly translations of certain parts of the Bible. The present paper studies the changes in the spelling of stops in four translations of *The Book of Psalms* (Agricola, Jaakko Finno, Hemminki Maskulainen and the full translation of the Bible from 1642) published in the 16–17th centuries. For the sake of comparability, only those psalms were included in the corpus that are included in all of these translations.

The word-initial [p] and [t] are uniformly represented by *p* and *t*, while [k] is marked by *k* and *c*, and in the case of foreign words, sometimes also by *ch*. In words containing *ku-* as the root, the three earlier translations use *q*, while Agricola also uses the *ki* letter combination in some cases to mark the [k] phoneme.

The spelling of word-internal [p] is consequently with *p*. In the case of [t], the notation is most often *t*, but it is sometimes *th* in foreign words and in

some cases Finno and Maskulainen also use *d* when the sound is positioned before a [k] sound. Word-internal [k] is generally marked by *k* or *c*, but Agricola and Finno also use *ck* and all of the translations apply *ch* in foreign words. In the compound word *ninquin* (*niin kuin*) 'as ... as' Agricola marks the sound with *q*.

Although today's Finnish language does not allow the sound [p] to stand in a word-final position, a few of such cases occur in Finno's and Maskulainen's translations because of the loss of the word-final vowel. In these cases the sound is spelt with *p*. Word-final [t] is always marked by *t*, with a few exceptions in Maskulainen's work, who used *d* as well. Similarly to [p], word-final [k] occurs only in Finno's and Maskulainen's translations, due to word-final vowel loss. The spelling is inconsequent: *k*, *c* or *ck*.

Word-internal geminated [pp] and [tt] are consequently spelt with *pp* and *tt*, while in the case of [kk], *ck* is more frequent. There are also a few occurrences of *c* in all of the texts besides the full Bible, and Agricola uses *k* in two instances. Geminated [tt] and [kk] are rare in word-final position in these works, it is again in Finno's and Maskulainen's translations, due to word-final vowel loss. [kk] is uniformly spelt with *ck*, while [tt] is most often marked by *tt*, although Finno also uses *t*.

The [lt] cluster is spelt both with *lt* and *ld*, but *ld* is more predominant. [rt] is generally marked by *rt*, but Finno also applies *rd*, while Maskulainen uses *rdh* at some places. Voiceless stops are marked as voiced next to nasals: [mp] > *mb*, [nt] > *nd*, [nk] > *ng*. [ks] is spelt as *x* in all of the translations.

Voiced stops did not exist in the Finnish sound system of the era, so these can only occur in foreign personal and geographical names. [b] and [d] are consequently spelt with *b* and *d*, while no [g] occurs in the corpus.

The spelling of various stops is not equally uniform in the case of the individual phonemes. The most consequent spelling is observable in the case of [p] and the least consequent is the notation of [k]. The standardization process of Finnish orthography is well-represented by the fact that Agricola's translation contains 27 ways of spelling for 17 positions (1.58 ways/position), while this ratio is 1.55 for Finno, 1.50 for Maskulainen and as low as 1.12 for the full Bible translation.

Keywords: orthography, Finnish translations of psalms, the spelling of stops (p, t, k), Mikael Agricola, Jaakko Finno, Hemminki Maskulainen

MÁTÉ BAKSA